

SZEMPONT

Mr. SUSAN ŠARČEVIC

ROMULUS AUGUSTULUS CSÁSZÁR DÜRRENMATT »BÁTOR EMBER«-ÉNEK SZEREPÉBEN

Friedrich Dürrenmatt svájci drámaíró *A nagy Romulus* című komédiájának 1949. április 25-én megtartott bázeli ősbemutatója után 1957-ben megírja a második, 1961-ben a harmadik, majd 1964-ben a párizsi bemutató alapján a darab negyedik változatát.¹ A Szabadkai Népszínház 1972. március 22-én Zomborban Fay Árpád fordításában, Virág Mihály rendezésében a darabot a második átdolgozásban mutatta be. A mű alcíme már elárulja, hogy *A nagy Romulus* történelmietlen történelmi komédia, de semmiképpen sem történelmi vígjáték, ahogyan a Subotičke novine 1972. április 21-i számában Ivanka Rackov állítja. Ha az alcímben szereplő »történelmietlen« kulcsjelentőségű szót figyelmen kívül hagyjuk, a komédiát éppen dürrenmattias ízetől, attól az értelmezéstől fosztjuk meg, amely Dürrenmatt szerint éppen a lényeges paradoxális alcímben jut kifejezésre.

Komédiája anyagául ugyan történelmi tényeket használt fel, de e tényeken tetszése szerint olyan változtatásokat végzett, hogy a történelem is paródiává alakult; így vált *A nagy Romulus* történelmi képében a gyenge, tehetetlen Romulus Augustulus világbölcshyütkényesztővé, aki célratörően működik közre birodalma romlásában. Dürrenmatt nemcsak ebben a művében, hanem már az elsőekben — az *Es steht beschrieben* c. munkájában (1947), ennek átdolgozásában, a *Wiedertäuferben* (1967) és a *König Johann nach Shakespeare-ban* (1968) — is parodizálja a történelem általánosan ismert tényeit.

A nagy Romulus tulajdonképpen egy világbirodalom történelme; a hatalomnak, a háborúnak és a háború áldozatainak a történelme, s ha ezeket a jelenre vonatkoztatjuk, Dürrenmatt történelmietlen történelmi komédiája a mai színházi közönség számára is időszerűvé válik. Ilyen felfogásban a római birodalom romlása a mi világunk bukására mutat rá. Nos, közben felvetődik a kérdés, hogy a császári tyúktenyészítő mennyiben ábrázol hőst? Hogy Romulus császárt Dürrenmatt értelmezésében hősként értékelni tudjuk, meg kell először ismernünk Dürrenmatt nézetét a hősiességről. Ennek a munkának éppen az az elsődleges feladata, hogy Dürrenmatt hősiességről vallott elméletét, melyet a *Theater-Schriften und Redenben*² fejteget, röviden ábrázolja és utána *A nagy Romulus* modelljén kidolgozza.

¹ Bänziger: *Frisch und Dürrenmatt*. Bern, 1967. 138. o.

² Figyelemre méltó, hogy a *Theater-Schriften und Reden* (Színházi írások és beszédek) 1966-ban jelent meg. Noha *A nagy Romulus* első változata már 1949-ben megjelent, Romulus Dürrenmattnak mindamellett modellül szolgált a későbbben lefektetett hősiesség-elméletében.

1. ELMÉLETI VIZSGÁLÓDÁSOK

Dürrenmatt elméletében a hőseket régi és új értelemben különbözteti meg. A régi hőseket Arisztotelész tragédiái reprezentálják, s ezek közvetlen kapcsolatban állnak az akkori világrénddel. Így az arisztotelészi tragédia nagy hősei egy kiforrott, áttekinthető világot feltételeznek — a mi mai világunknak éppen az ellenkezőjét. Azóta a világ elnévtelenedett, rendje felborult, s Dürrenmatt az antik világ nagy hőseit, kiknek bűneit és ártatlanságait, erényeit és szenvedélyeit meghatározott törvényszerűségnek kellett összefünie, elképzelhetetlennek tartja.³ Már a tragédiában szereplő tradicionális hősök tragikus bűneinek nélkülözhetetlen fogalma is olyan abszolútumot feltételez, amely ma már nem egzisztálhat:

»A tragédia vétket, kényszerűséget, mértéket, áttekintést, felelősséget feltételez. Am a mi évszázadunk zűrzavarában nincsenek többé bűnösök és felelősök. Senki sem tehet semmiről, és senki sem akarta a rosszat. S valóban minden egyén nélkül történik. Mindenkit az ár ragad magával, és esetleg csak valamilyen kiálló fogasban kapaszkodhat meg. Mi már kollektívan vagyunk felelősök és kollektívan vagyunk apáink bűneibe beágyazva. Mi csak a gyermekek gyermekei vagyunk. Ez a mi pechünk, szerencsétlenségünk, de nem a vétkünk.«⁴

Dürrenmatt⁵ szerint talán Napóleon volt a régi értelemben vett utolsó hős, mivelhogy még hatalma látható, állami akciói pedig valódiak voltak. Ezzel ellentétben a mai hatalom áttekinthetelenné, az állami akciók pedig bürokratikusává váltak. A haza elvesztette alakzatát és csak az arcátlan, személytelen állam maradt meg belőle. »Hítlerből és Sztálinból lehetetlen Wallensteinokat formálni«,⁶ belőlük csak Romulus-szerű tyúkbenyésztfk formálhatók. A Dürrenmatt-művek hősei ezért kis típusok, apró úzerek, rendőrök, s ezek a világot jobban visszatükrözik, mint Arisztotelész tragédiáinak hatalmas hősei.⁷ Dürrenmattban még van annyi erő, hogy a »bátor embert« bemutatassa, hisz a hatalmasokat már az ember nem érheti el.⁸ Dürrenmatt visszatartja a nihilizmust,⁹ »bátor embere« tagadja azt az értelmetlenséget és reménytelenséget, amely a mai szituációra feleletlenül szolgálhat; a kétségbeeséssel ellentétes álláspontot képviseli; »bátor embere« azon fáradozik, hogy a mai világot megértse, az elveszett világrendet pedig saját kebelében újra helyreállítsa.¹⁰ A Dürrenmatt-hősök gyakran »bátor emberek«, akik a félelmet magukban legyőzik, magukat pedig önként feláldozzák. »A művészet már csak az áldozatokig tör elő, egyáltalán az emberig...«¹¹

Dürrenmatt a tragikus alakú hagyományos hőseket tagadja, de ezzel ellentétben a tragikus esztétikai fogalmát még mindig lehetségesnek tartja.¹² Ennek következtetésképpen »bátor embere« gyakran tragikusan is lép

³ Lásd Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák). Megjelent a *Theater-Schriften und Redenben*. Zürich, 1966. 119. o. Hasonlítsd össze Murdoch: *Physicists and the Tragic Tradition*. 1970. dec. 271. o.

⁴ Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák). 122. o.

⁵ *Ebenda*, 119. o.

⁶ *Ebenda*.

⁷ *Ebenda*, 120. o.; lásd Scherer: *Der mutige Mensch* (A bátor ember); *Versuch einer Deutung von Friedrich Dürrenmatts Menschenbild*, *Stimmen der Zeit*, 4. füzet, 1962. jan. 310. o.; lásd még Berghahn: *Friedrich Dürrenmatts Spiel mit den Ideologien*, *Frankfurter Hefte*, XI. évfolyam, 1956. 103. o.

⁸ Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák). 120. o. Lásd Scherernél is, 308. o.; Strelka: *Brecht — Horváth — Dürrenmatt*. Wien, 1962. 156. o.

⁹ Hasonlítsd össze Brock-Sulzer: *Vorwort zu Theater-Schriften und Reden* (Előszó a Színházi írások és beszédekhez). 24. o. Lásd még Oberle: *Grundsätzliches zum Werk Friedrich Dürrenmatts* (Alapvetések Fr. Dürrenmatt műveiről), a *Der unbequeme Dürrenmatt* (A kellemetlen Dürrenmatt), *Beiträge* (adálékok) v. Benn — Brock-Sulzer — Burl — Grimm — Mayer — Oberle. Basel, 1962, a 23. oldaltól.

¹⁰ Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák). 123. o.

¹¹ *Ebenda*. 120. o.

¹² *Ebenda*. 122. o.

fel. A tragikus és a komikus az Arisztophanész-szerű¹³ komédiában gyakran összefonódik egymással. Gondoljunk csak az író világhírű tragikus komédiájára, *Az öreg hölgy látogatására*¹⁴ és igazat adunk az írónak, hogy »a tragikus a komédia egy pillanatából származhat.«¹⁵

A tragédia és a komédia egykori tradicionális hősei is ennek megfelelően oszlanak meg, különböznek egymástól. Így Arisztophanész komédiáiban még elképzelhetetlen, hogy valaki a császárt bolonddá tegye, de ugyanúgy elképzelhetetlen az is, hogy a bolondot császárrá nevezzék ki. Még Shakespeare sem tart igényt arra, hogy nemesi figurákat nevetségessé tegyen, jelentéktelenekeket pedig tragikus szerepben vonultatson fel. Először Lessing szomorújátékjaiban (*Miss Sara Sampson*, 1755, *Emília Gallotti*, 1772) és Schiller *Ármány és szerelem* című drámájában (1783) láthatta magát a polgárság szenvedő hősként a színpadon. Büchner már ennél is tovább ment, ő *Woyzeck* című fragmentumjában (1836) szenvedő hősként egy munkást vonultatott fel. Ugyanebben az időben Nestroy *A Lumpzavagabundus gonosz szelleme* című ötvös bohózatában (1833) a képzett polgárság figurái mellett iparosokat és munkásokat vonultat fel a színpadon. Ugyanezt teszi más bohózataiban is. Ennélfogva már az sem meglepő, hogy Dürrenmatt az antik tragédia nemeseit komikus formában ábrázolja, így például Dürrenmatt műveiben Nebukadnécár (Nabukodonozor) királyt koldusnak ábrázolja, Nimród exkirály pedig Nebukadnécár szolgálatában az élő bolond szerepét tölti be, míg Herkulest azzal bízzák meg, hogy Elis szigetén végezze el a takarítást.

2. A NAGY ROMULUS

A *nagy Romulus*-ban Dürrenmatt Romulus Augustulus császárt olyan tyuktenyésztővé változtatja, aki dürrenmattias értelemben »bátor embernek« bizonyul.

Így a római birodalom romlása sem más, mint komédia, s ez már a mi időnket, az atomkorszak idejét, különösen közletről érinti. Az ellenséges betörés által felelevenített cselekmény¹⁶ 476. március 15-e reggelétől, a reggelizés idejétől, másnap, március 16-áig Romulus császár villájában, Campaniában játszódik le. Tehát a hely és az idő egysége megmaradt, de a mű négy felvonásra való felosztását már nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivelhogy a császár alakja a cselekmény folyamatának megfelelően lépésről lépésre lepleződik le.

Már az első felvonásban szembekerül a hősiességről vallott régi és új felfogás, s ez képezi egyben a mű drámai konfliktusát is. A konfliktus a császárnak a tragédiáról és a komédiáról adott kijelentéseivel kezdődik, amelyet Dürrenmatt valószínűleg csak azért iktatott be a darabba, hogy így elméleti állásfoglalását megmagyarázza. A császári kijelentések alkalmazása érdekében Reát, a császár lányát tragikus tanításban részesíti: mielőtt a halálba indul, éppen Antigoné siratóénekeit tanulmányozza. Ehhez még a császár hozzágondolja, hogy Rea a tragédia helyett inkább a komédiában gyakorolná magát, mert korának ez jobban megfelel: »Aki az utolsó lyukból fűtyül, mint ahogyan ezt mindannyian tesszük, csak a komédiát értheti meg.«¹⁷ Ezzel szemben a császárnő a tragédia mellett foglal állást: véleménye szerint a komédia nem az ő lányának való, nem olyan lánynak

¹³ Lásd Dürrenmatt: *Anmerkung zur Komödie* (Megjegyzések a komédiához). Színházi írások és beszédek. Zürich, 1966. 132–137. o.

¹⁴ Bänziger után *Az öreg hölgy látogatása valószínűleg a mi időnk tragikomédiája*. Bänziger, 169. o.

¹⁵ Dürrenmatt: *Theaterprobleme* (Színházi problémák) a 122. oldaltól.

¹⁶ Arisztophanész komédiáihoz hasonlóan találja ki és élteti Dürrenmatt a cselekményeket az egyik ellenséges behatolástól a másikig. Az ellenséges behatolásban a váratlan és meglepetésszerű manifesztálódik, ami a nézőt a darabotól távol is tartja. Lásd Dürrenmatt: *Megjegyzések a komédiához*. 132. o. Hasonlítsd hozzá Steiner: *Dürrenmatt komédiái, Deutschunterricht* (Német tanítás). XV. évf. 6. füzet, 1963. dec., a 83. oldaltól.

¹⁷ Dürrenmatt: *A nagy Romulus*. Komédiák I. Zürich, 1957. I. felv. 19. o.

való, akinek völgegye már három éve a germánok fogságában — szenved.¹⁸ A mű alapjául szolgáló kettősség ezzel a példával jut kifejezésre: egyik oldalon a császárnő — a császár többi ellenfelével együtt — a tragédia hagyományos nagy hősei mellett száll síkra, míg a másik oldalon a császár az új hőskért, vagyis a Dürrenmatt-komédiák »bátor embereiért« lelkesedik.

A komédia folyamán ennek megfelelően kerülnek egymással szembe a mű alakjai, azaz a régi értelemben vett hősök a császárral, aki dürrenmattias értelemezésben az új hősöket képviseli. Az első felvonásban Spurius Titus Mamma prefektus régi értelemben vett patriótahősként jelenik meg, aki két napon és két éjszakán át azért lovagolt, hogy a legyőzött Oresztész hadvezér üzenetét a császárnak átadja. A császár a prefektust kineveti és csak a sportteljesítményéért dicséri meg; hősiességét a következő szavakkal utasítja el: Róma már réges-régen meghalt. Te magadat halottért áldozod fel, árnyakért harcolsz és egy széthullott sírért élsz. Térj nyugovóra, prefektus, a mai korban a te hősiességed bohózzattá változott.¹⁹ Romulus szemében a szökésben levő pénzügyminiszter »a haza megmentője«, mert ő azért menekül az állami kasszával, hogy így az állami pénzügyek csődjét elkenődjé.²⁰

Az első és a második felvonásban a császár hősiessége kérdésessé válik, de csak azért, mert Romulust a hagyományos hősiesség szempontjából szemléljük. Dürrenmatt a darabhoz fűzött megjegyzésében ezt a következőképp magyarázza: a Romulust alakító színésznek »a közönség előtt nem kellene gyorsan rokonszenvenessé válnia.«²¹ Ha ez így történik, akkor Romulust az első felvonásban csak olyan bolondos tyúktenyésztőnek ismerjük meg, akinek a világpolitikáról nincs is áttekintése. Campaniai nyaralóját húsz évig tartó uralkodása alatt egyszer sem hagyta el, városait és birtokait soha nem látogatta meg, az ország fővárosában pedig még sohasem járt. Romulus meggyőződéses nagyviték, ennél fogva a birodalom legfontosabb emberének a szakácsot tartja.²² Erre emlékeztetnek a Dürrenmatt-elbeszélések, a nagy zabálás a reggelizés-jelenetben és a diszvacsoara fináléjában. A császár nyugodtan folytatja a reggelizést, még akkor is, amikor arról értesül, hogy a germánok dél irányában tovább menetelnek; a fenyegető veszély ellenére is passzív, a gyors futárt nem is fogadja, vonakodik az országot mozgosítani, az ellenség ellen nem vonul fel, eláll a nadrágyáros javaslatától is, habár a birodalmat pénzével csak ez a személy menthetné meg. A nagy gondot számára az jelenti, hogyan fizesse ki a vásárolt tyúktakarmányt. Ezt a kérdést úgy oldja meg, hogy áruba bocsátja a római császárok, költők és gondolkodók mellészobrait; ez a mozzanat a birodalom totális kiürítését hivatott jelképezni.

A környezet véleményét a császárról legjobban az első felvonás végén egy szólásban a prefektus foglalja össze: »Rómának gyalázatos császára van.«²³

Az ellentét a hagyományos hősiesség cselekvő egyénei és a szenvedés, higgadt dürrenmatt-i hősök között különösen Ámilian fellépésével a második felvonásban éleződik ki. Noha ellenfelei szembekerülnek Romulusszal, Romulus egyiket sem veszi komolyan. Kivételt csak a germán fogságból hazatért tüszt, Ámilian jelent, aki így a császárral ellentétes egyéniséggé válik. A császár nem tartja őt régi értelemben vett hősnek, inkább a hatalom áldozatát látja benne, akit a fogságban átélt rettenetes élményei a germánok fanatikus ellenségeivé változtattak. Ezzel ellentétben Ámilian az antik jellegű hősiességet képviseli, ezért a passzív, gyáva császárnak csakis paprikajancsít láthat. A császár tétlenségével mindenáron szembebeszél, úgy véli, hogy a nőknek, rabszolgáknak, aggastyánoknak, nyo-

¹⁸ A nagy Romulus. I. felv. 19. o.

¹⁹ A nagy Romulus. I. felv. 32. o.

²⁰ A nagy Romulus. I. felv. 13. o.

²¹ Dürrenmatt: *Megjegyzések A nagy Romulushoz*. Komédiák I. Zürich, 1957. 78. oldal.

²² A nagy Romulus. I. felv. 13. o.

²³ A nagy Romulus. I. felv. 32. o.

morultaknak, gyermekeknek és minisztereknek életük árán, halálukig védeniük kell a hazát. A császár ezzel szemben azt állítja, hogy már így is sok vér folyt el és az ellenállás semmi máshoz nem vezethet, mint eszteleen tömeggyilkossághoz. Fanatizmusa tovább fokozódik és eljut odáig, hogy még menyasszonyát, Reát is a nadrágyáros Caesar Rufnak szándékozik feláldozni. Megint a császár az, aki ebbe a házasságba nem egyezik bele. A második felvonás végén Amilian, a régi értelemben vett hősatyja, cselekvésre szánja el magát és kijelenti: »A császárnak mennie kell.«²⁴

A szembenálló hősiesség típusai a harmadik felvonásban oszlanak meg, a bolondos tyúktenyésztő császárból a világ bölcs bírása alakul ki, így a császár teljes lényé dűrrenmatti értelemben vett »bátor emberré« változik. Nos, Romulus törvényt ül a világ felett és a hagyományos jellegű hősöket semmisnek nyilvánítja. A császár és Julia császárnő förtelmes házasságukról folytatott társalgásukból, különben ez az író kedvenc motívuma, azt is megtudhatjuk, hogy a házastársak véleménye a hazáról mennyire eltérő. Romulus a császárnő, a haza anyjának túlméretezett hazaszereteté cupán egoizmusra redukálja. A császárnő nem ismeri a hazát, ő csak egy olyan absztrakt ideát ismerhet, amely házasság útján lehetővé tette számára, hogy császárnő legyen, éppen ennek következtében a hősiességről alkotott fogalma is torz és csak saját hasznára gondol: azok a régi hősök, akikről beszél, nem léteznek, már csak illúziók. A hatalom megszállottja, csak becsvágyból cselekszik, a császár, a haza atyja viszont öntelen pacifista, ki elsősorban a római birodalom szükségyszerűségét vonja kétségbe: »Ez a birodalom világbirodalommá vált, és vele együtt olyan berendezéssé is, mely más népeket nyíltan gyilkol, fosztogat és elnyom.«²⁵ Romulus politikai belátásából csak azért lett császár, hogy ezt a bestiává vedlett birodalmat likvidálhassa.²⁶

Romulus a lányával folytatott beszélgetésben hangsúlyozza, hogy az embernek hazája iránt bizalmatlanul kell viselkednie, mert senki sem lehet könnyebben gyilkos, mint éppen a haza: »Ha a haza embergyilkosságra törekszik, mindig államnak nevezi magát« — mondja.²⁷ Rómát gyilkosveremnek és hőhérok tanyájának nevezi. Reának azt tanácsolja, hogy az impérium iránt tehetetlen szeretete helyett a férfi iránti szerelmet ápolja és becsülje meg. Végezetül visszanyúl a tragédiához és kijelenti, hogy Róma az arisztotelészi tragédiák régi hősiességéhez szükséges, nélkülözhetetlen ideálok feltételeit már nem biztosítja, s így a szomorújátékok hős-
 atyái csak olyan formában egzisztálnak,²⁸ hogy az államnak, miközben az saját gyermekeit akarja felfalni, jó étvágyat kívánhatnak neki hozzá.²⁹ Dűrrenmatt az ilyen hősatyákat megtagadja, helyettük az új hősiességet, a dűrrenmattias hősiességet fogadja kegyébe: »Tanuld meg a félelmet legyőzni, ez az egyedüli művészet, amellyel a mi korunkban rendelkezniünk kell. Tanuljunk meg a dolgokat félelem nélkül szemlélni és a valódi félelem nélkül cselekedni. Én ezt egy egész életen át gyakoroltam.«³⁰ Romulus Dűrrenmatt »bátor ember«-ének szerepében legyőzi a félelmet és önkéntesen vállalja az áldozatot. Róma bírása szerepében Romulus állandóan számol a halállal, ő feláldozza Rómát, miközben maga is áldozatul esik.³¹

Romulus már az első felvonásban szimbolikus közelségbe kerül Caesarral, s ez a darab folyamán, a harmadik felvonásban az *Összeesküvők* jelenetben lejátszódott Caesar-gyilkossággal különös hangsúlyt kap. Romulus március idusán éjjelkor kerül az összeesküvőkkel szembe, és amikor Amilian azzal vádolja, hogy elárulta a birodalmat, a támadást a római

²⁴ A nagy Romulus. II. felv. 76. o.

²⁵ A nagy Romulus. III. felv. 51. o.

²⁶ A nagy Romulus. III. felv. 51. o.

²⁷ A nagy Romulus. III. felv. 54. o.

²⁸ A nagy Romulus. III. felv. 54. o.

²⁹ A nagy Romulus. III. felv. 54. o.

³⁰ A nagy Romulus. III. felv. 58. o.

³¹ A nagy Romulus. III. felv. 55. o.

történelem ősi bűneivel viszonozza. Az igazságszolgáltatás a következőkben áll: a rómaiak idegen vért ontottak, nos, ezt saját vérükkel kell visszafizetniök, s nekik csak arra van joguk, hogy áldozatul szolgáljanak. A haza gyilkos, de gyilkosok azok is, akik a haza nevében harcolnak. Hagymányos alkatú haza nélkül a régi értelemben vett hősiesség fogalma, melyet Ámilian képvisel, megvalósíthatatlan ideállá válik. Így Ámilian germán fogsággal hozott áldozata a hazáért is értelmetlenné válik. Nos, Romulus átlát saját kora káoszán és felismeri, hogy a hősök régi fogalma ma már elképzelhetetlen; az ilyen fanatikus patrioták már csak veszélyt jelenthetnek a világra. Romulus Dürrenmatt új értelemben vett hőse az elhagyatottság útját járja, legyőzi a félelmet és tetteiért saját magát áldozza fel.

Nemcsak *Az üstökös* és *A fizikusok*, hanem Dürrenmatt *A nagy Romulusa* is legyőz egy paradoxont, s ez a történelem »lehető legádázabb fordulata³², vele kezdődik a negyedik felvonás, amelyben a világ törvényt ül Romulus felett.

Romulus mellett Odoaker, a germánok fejedelme is dürrenmatti értelmezésben vett új hőst testesít meg. Hogy a harcias germánok jövődő viláгурallmát meghűsítsa, Romulushoz ment azzal a céllal, hogy egész népével együtt a római császár alattvalója legyen. Ugyanakkor Romulus húszévi uralkodása alatt azon fáradozik, hogy véres múltú birodalma bűneit kiengesztelje. A két új hős, Romulus és Odoaker, az előbbieket következményeképpen megfeneklik a jelen valóságában, mellyel eddig soha nem szolgáltak. Odoaker nem fogadja el Romulus császár áldozatkészességét, ezért a császári tyúktenyésztő cselekedetei abszurdummá, bolondos fellépése pedig egyenesen tragikussá válik. Romulus nyugdíjaztatása a legborzasztóbb valami, ami a »bátor embert« érheti, és ami vele megeshet, olyan emberrel, aki cselekedeteit áldozatkészisével akarja jogerőre emelni. Végezetül ő még ahhoz is elég bátor, hogy sorsához alkalmazkodjék.

Odoaker Romulus császárban az új értelemben vett hősiesség »igazi nagyságát« ismeri meg, míg Theoderich unokaöccsében a régi értelemben vett hősiesség »hamis nagyságát« fedezi fel. Ha az ilyen hősiesség a mai világban jelenik meg, véres borzalmakat és világveszt idézhet elő. Odoaker Romulushoz hasonló nagy pacifista, de honfitársai már nem azok. Ők viláгурalomról álmodoznak, s ezért a régi értelemben vett hősiességet szeretnék realizálni. Ideáljukat Theoderich testesíti meg: »Viselkedése kifogástalan. Népét életmódjával mételyezi meg. Lányt meg nem érint, csak vizet iszik és földön alszik. Naponta gyakorolja a fegyverforgatást.«³³ A mű korábbi részeiben a hősiesség tekintetében Romulus—Ámilian ellentét fejlődött ki, míg ebben a részben az ellentét Theoderich, a régi értelemben vett hősatya és nagybátyja, Odoaker, a dürrenmatti új hős között alakul ki. Odoaker uralkodásának békés éveit a régi értelemben vett hősiesség szempontjából értékelve semmiképpen sem sorolhatjuk a történelem hősi korszakához, mert az ilyen eseménytelen korszakot a történelem sem tartja sokáig számon.³⁴ A különböző felfogású hősök a mai világban is összeütközésbe kerülnek, ezt teszik a dürrenmattias felfogású új hősök is, amikor a hagyományos alkatú régi hősökkel szembekerülnek. Hozzájuk hasonlóan cselekszik Odoaker és Theoderich is, ők is összeütközésbe kerültek. S végezetül meg kell állapítanunk, hogy a szemben álló felek felfogása a hősiességről még ma is megoldatlan — és számunkra is időszerű. Dürrenmatt szerint a jelenben nem a régi fanatikus hősatyák jelentik az emberiségre a nagyobb veszélyt, hanem a higgadt szenvtelenség hősei, de a világ mindaddig veszélyben forog, míg a régi értelemben vett hősiesség cselekvő képviselői egzisztálnak.

³² Dürrenmattnak *A fizikusok*hoz írt 21 pontja közül a 3. így hangzik: »Egy történet akkor ér a végéhez, ha a lehető legádázabb fordulat már megtörtént.« *Komédiák II. Korai darabok*. Zürich, 1965. 353. o.

³³ *A nagy Romulus*. IV. felv. 71. o.

³⁴ Dürrenmatt: *A nagy Romulus*. IV. felv. 75. o.

A nagy Romulus »bátor ember«-éről Dürrenmatt a darabhoz mellékelte megjegyzésében a következőket írja: »Megfigyelhetjük pontosan, milyen embert ábrázoltam: tréfásat, lazát, humánosat, tudatosat, de végezetül ő is csak ember, aki kifejezett kíméletlenséggel és tapintatlansággal halad előre és még attól sem riad vissza, hogy másoktól tökéletességet követeljen; tehát veszélyes fickó, aki mindenre, még a halálra is elszánta magát. Ennek a tyúktenyésztőnek és örültségbe álcázott világbírának ez a legveszélyesebb tulajdonsága. Tragédiája nyugdíjaztatásában, a végzet komikumában rejlik... de még akkor is rendelkezik annyi belátással és bölcsességgel, hogy a tényeket akceptálni tudja.«³⁵

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Romulus a dürrenmattias hősiesség képviselője, míg ellenfelei, elsősorban Ámílián, a hagyományos alkatú hősiességet testesítik meg. A régi hősiesség fogalmát Romulus a római birodalom cékratőről rombolásával utasítja vissza és bebizonyítja ellenfeleinek, hogy a haza személytelen állammá való redukálása következtében megszűnik az arisztokrácia tragédia hősiessége, az ilyen hősiesség nagy választottal pedig elképzelhetetlenné válnak. A mai atomkorunk hősiességi ideálja, Dürrenmatt szerint még nem született meg és veszélyt is jelent a mai világra. Az egész földkerekség egzisztenciája veszélybe kerülne ma is, ha Ámíliához vagy Theoderichhez hasonló antik alkatú hősatya kerülne hatalomra. Dürrenmatt komédiáiban a múlt ilyen cselekvő emberével szemben a jelen »bátor emberét« részesíti előnyben és ilyeneket is ábrázol. Romulus számunkra új hős = »bátor ember« dürrenmattias felfogásban. A császári tyúktenyésztőben világbölcs birát, nagy pacifistát fedezünk fel, aki saját félelmét képes legyőzni, magát pedig tetteiért cserében az áldozat oltárára helyezni. Ha a hatalom csak Romulushoz hasonló »bátor emberek« kezébe kerül, akkor az emberiség a mai atomkorban is sikerrel állja meg a helyét.

Németből fordította: Kasza Bálint

IRODALOM

- Bänziger: *Frisch und Dürrenmatt*. Bern, 1967.
 Berghahn: *Friedrich Dürrenmatts Spiel mit den Ideologien*, in: *Frankfurter Hefte*, 11. Jahrgang. 1956/100—106.
 Brock—Sulzer: *Vorwort zu Theater-Schriften und Reden*. Zürich, 166/9—25.
 Dürrenmatt: *Anmerkung zur Komödie*, in: *Theater-Schriften und Reden*. Zürich, 1966/132—137.
 Dürrenmatt: *Romulus der Grosse*, in: *Komödien I*. Zürich, 1957.
 Dürrenmatt: *Theaterprobleme*, in: *Theater-Schriften und Reden*. Zürich, 1966/92—131.
 Dürrenmatt: *21 Punkte zu den Physikern*, in: *Komödien II und frühe Stücke*. Zürich, 1965/353—355.
 Murdoch: *Physicists and the Tragic Tradition*, in: *Modern Drama*, Dez. 1970/270—275.
 Oberle: *Grundsätzliches zum Werk Friedrich Dürrenmatts*, in: *Der unbequeme Dürrenmatt*, Beiträge von Benn — Brock—Sulzer — Burl — Grimm — Mayer — Oberle. Basel, 1962/10—29.
 Scherer: *Der mutiger Mensch: Versuch einer Deutung von Friedrich Dürrenmatts Menschenbild*, in: *Stimmen der Zeit*, 4. Januar 1962/308—312.
 Steiner: *Die Komödie Dürrenmatts*, in: *Der Deutschunterricht*. 15. Jahrgang. 6. Dez. 1963/81—98.
 Strelka: *Brecht — Horváth — Dürrenmatt*. Wien, 1962.

³⁵ Dürrenmatt: *Megjegyzések A nagy Romulushoz*. 79. o.